

PODZEMNA CRKVA U CRKVI (II)

Jakov Jukić

Ako do kraja radikaliziramo zahtjeve moderne teologije i eklezijalne sociologije, odmah ćemo otkriti da se tim skokom zapravo već nalazimo u prostorima podzemne crkve, premda o njoj tek počinjemo pisati. U prvom dijelu našeg prikaza taj smo put namjerno izabrali, jer on vodi više računa o razlozima povijesne uzročnosti, nego o dopadljivostima nestrpljive kontestacije. Međutim, zbog provjere istinitosti takva puta, možemo sada poći obrnutim smjerom: tražiti u motivima podzemne crkve sličnosti s ekstremnim stajalištima moderne teologije i teološke sociologije. Pri tome, naravno, nećemo ponavljati sve ono što smo prije rekli o teološkim i strukturalnim tendencijama u suvremenoj Crkvi — dovoljno će bit ako ih budemo imali stalno na pameti. Prihvaćajući tu drugu metodološku poziciju, naš će opis podzemne crkve biti posve konkretan i neposredan, jer on sada pretpostavlja postojanje eklezijalne uzročnosti, premda je nikada posebno ne imenuje i ne otkriva.

Što je podzemna crkva? Na to pitanje nije moguće ni lako ni točno odgovoriti. Dok su sekte i velike povijesne Crkve dovoljno istražene i sociološki opisane, pa je njihov društveni i doktrinarni sadržaj približno odrediv, dotle se o podzemnoj crkvi malo ili ništa zna. Treba odmah reći da o njoj nedostaju precizni izvještaji, sigurni izvori, sociološki podaci i zajamčeni opisi. Na tu neodređenost ukazuje i mnoštvo različitih naziva koji joj se pridaju, pa se zapravo i ne zna kako se ova crkva zove. Čini se da je Malcolm Boyd, kapelan američkih studenata, prvi skovao izraz »podzemna crkva« (*Underground Church*). Zato što je najrašireniji od svih ostalih i mi smo se za taj izraz opredijelili, premda smo s istim pravom mogli izabrati deset drugih, jer se za oznaku spomenutog fenomena upotrebljavaju najrazličitija imena. Neki govore o »temeljnim«, »spontanim«, »rubnim« i »kritičkim« vjerskim grupama, drugi opet o »neformalnoj crkvi«, »slobodnoj crkvi« i »divljoj crkvi«, a treći o »crkvenim skupinama« i »postekumenskim zajednicama«. U Sjedinjenim Američkim Državama najčešće se spominje »podzemna crkva« (*Underground Church*), u Francuskoj radije govore o »periferijskim grupama« (*groupes périphériques*), u Italiji o »kolicima disidentima« (*cattolici dissidenti*) i u Latinskoj Americi o »lijevim katolicima«. U posljednje vrijeme se spominju »grupe izašlih (*drop-outs*), a nije rijetka uporaba posve tradicionalnih naziva, kao što su »liturgijske grupe« i »lokalne zajednice«.

Mnogo više od različitih imena, podzemna crkva uzima vrlo različite sadržaje i značenja, zavisno od kulturnih i crkvenih prilika. Podzemna crkva u Sjedinjenim Američkim Državama nije ista kao ona u Latinskoj Americi, a nizozemska se sigurno razlikuje od francuske ili talijanske podzemne crkve. Ta različitost posljedica je nejednakog prodora dekristijanizacije i laicizacije u društveni život, neujednačenog dosega u povijesnom iskustvu crkvenog zajedništva, uloge lokalne crkve, odnosa s državom, politizacije i demokratizacije javnog mnijenja. To, međutim,

nije sve, jer u jednoj te istoj zemlji sve grupe podzemne crkve nisu potpuno jednake u svojim funkcijama i vjerskom sadržaju, što znači da je ovaj pokret teško razlučiti i po pojedinim područjima koja su kulturno i politički već stabilizirana. Svaka skupina vjernika može imati svoj poseban cilj, metodu rada, program, usmjerenost i naglasak, premda svi žive u identičnom sociološkom kontekstu. Te okolnosti čine da se podzemna crkva teško može pobliže odrediti.

Usprkos svim tim neodređenostima i nemogućnostima čvršćeg određenja, danas je ipak postalo približno jasno, barem onome tko je malo bolje upućen u moderna religiozna zbivanja, što je podzemna crkva. Doduše, ta jasnoća neće biti uvijek znanstvenog reda i sociološke sigurnosti, ali joj se uvjerljivost dobivena od podudarnosti u mnogim nezavisnim slučajevima neće moći osporiti. Nesređeni podaci i neodređene slutnje o podzemnoj crkvi oblikovali su s vremenom prvu predodžbu, koja je posve siguran dokaz da ta crkva stvarno opstoji, premda nije uvijek jasno kako i zašto opstoji. Da ne bismo, međutim, počeli tražiti nešto o čemu baš prethodno ništa ne znamo, bit će potrebno, sasvim ukratko i neobvezno, sažeti prvi iskaz o podzemnoj crkvi.

Tu crkvu sačinjavaju male grupe angažiranih vjernika, koji u zajedništvu, odgovornosti i slobodi žive svoju vjeru, često odvojeni od službene Crkve, ali nikada u potpunom i konačnom raskidu s njom, po čemu se bitno razlikuju od sekta. U učenju podzemne crkve prisutno je malo dogmatičnosti, ortodoksije nema, strukture su neznatne, organizacija improvizirana. To je jedan revolucionarni kršćanski pokret kojemu je cilj brza i radikalna preobrazba prakse i sustava u hijerarhijskoj Crkvi, pa se zato zanima za jedinstvo kršćana, traži povratak Bibliji, radi na demitizaciji klera kao kaste, zanosi se idejama Božjeg naroda, kritizira eklezijalni institucionalizam, niječe juridizam crkvene ideologije, eksperimentira nove liturgijske oblike i angažira se u društvu i politici. Sažeto rečeno: podzemna crkva, prva, zbiljski i povijesno aktualizira ideje radikalne teologije i teološke sociologije.

Vrijeme i prostor podzemne crkve

Podzemna crkva je klasični proizvod modernog vremena. Premda mnogi vide već u Ivanovskim grupama prve Crkve, a posebno u spontanim vjerskim skupinama kasnog feudalizma i u nekim sektaškim zajednicama prošlog stoljeća preteče i uzor suvremene podzemne crkve, treba odmah reći da je takva usporedba od male vrijednosti, jer je izvedena više po izvanjskoj sličnosti dvaju pokreta, nego po njihovoj unutrašnjoj srodnosti. Poticaji i prilike su toliko različiti da je svaka povijesna podudarnost sporedna značaja. Pa i mnogi kasniji pokreti i grupe — kao oni oko *Témoignage Chrétien* — teško da se mogu smatrati čistom podzemnom crkvom, iako su do te mjere njoj bliski da se danas već svrstavaju u pokret te crkve.

Točno se vrijeme ne zna, ali je posve izvjesno da je podzemna crkva rođena šezdesetih godina našeg stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama. Početak većeg zamaha treba staviti tek u 1967. godinu, a vrhunac razvoja u 1968, kada se pokret iskazuje u širokim svjetskim razmje-

rima. To potvrđuje i letimičan pregled literature o podzemnoj crkvi, koja velikim dijelom potječe baš iz toga razdoblja. U 1969. se čine prve opširnije teoretske konkluzije, a poslije 1970. pokret podzemne crkve opada, da bi danas već polako počeo izlaziti iz mode, barem u svojim prvobitnim oblicima i motivima. Novija zbivanja u Crkvi i izvan nje predznak su, međutim, ponovnog buđenja podzemne crkve.

Tri događaja stoje u pozadini pojave podzemne crkve: zaokruživanje učena radikalne teologije, antikonformistička pobuna mladih i neke ideje posljednjeg koncila. Na tu vezu upućuje jednostavno otkriće da se upravo ta tri događaja najviše vremenski podudaraju sa stvaranjem i razvojem podzemne crkve. U pogledu prvog događaja, Hamilton je 1961. godine napisao svoju knjigu *The New Essence of Christianity*, dvije godine poslije Van Buren svoju *The Secular Meaning of the Gospel*, a tri kasnije Altizer *Theology and the Death of God*. Dakle, prije samog početka širenja podzemne crkve već je u potpunosti dovršena teološka razrada »kršćanskog ateizma«. Ako je ta nova teologija propovijedala »smrt Boga«, podzemna crkva će malo poslije tražiti »smrt Crkve«. Teško je u toj idejnoj sličnosti i vremenskoj sukladnosti vidjeti samo puku slučajnost. U pogledu drugog događaja, podzemna crkva je dio velikog svjetskog pokreta podzemljara¹, koji počinju svoj put mladenačkim buntom i delikvencijom *ganga*, nastavljaju s kolektivnim fenomenima *beatsa* i *heepyja*, a završavaju suvremenim studentskim nemirima i revolucijom. Taj val mladenačke uzbune doživljava svoju kulminaciju u studentskim eksplozijama 1968. godine. Znači, iste godine kada podzemna crkva bilježi najveći rast, svjetsko podzemlje dolazi do vrhunca svoje moći i političkog ugleda. Nema sumnje, između ova dva podzemlja postoji neka smisljena veza, zacijelo dublja od one istog imena. Konačno, treći događaj koji je utjecao na pojavu podzemne crkve jest Koncil, ali sigurno ne toliko svojim vrlo preciznim izrazima o vjerskim zajednicama, koliko općim duhom i učenjem da je Crkva pozvana služiti svijetu i uvažavati njegovu sve veću zrelost i autonomiju.

Prostorno je podzemna crkva zahvatila vrlo različita i široka područja svijeta. Ipak, prisutnija je ondje gdje je politički i crkveni život više uznapredovao, jer su tamo sukobi postindustrijskog društva otvoreniji i jači. Kako podzemna crkva raste upravo u takvim situacijama, ona će se redovitije javljati u onim dijelovima svijeta u kojima se konfliktne situacije češće obnavljaju. Ako to znamo, onda nas ne bi trebalo čuditi da je domovina podzemne crkve Amerika, a ne možda neka druga zemlja. Za to ima i više drugih valjanih razloga. Religijski i crkveni pluralizam nije od jučer prisutan u životu američkih vjernika; on je stvar duge i poznate tradicije. Tendencijom množenja raznih denominacija i sekta stvoreno je pogodno tlo za slobodni razvoj svih mogućih vrsta vjerskih pokreta i partija, pa tako i podzemne crkve. Stoga podzemna crkva u Sjedinjenim Američkim Državama neće predstavljati otvorenu opasnost i prijetnju institucionalnoj Crkvi i organiziranim religijama, kao što je to slučaj u nekim drugim zemljama, jer se ona ovdje vrlo lako i brzo uklopila u postojeći službeni pluralizam crkava i vjerskih grupa.

•

¹ Jesse Kornbluth, *Notes from Underground*, New York, 1968.

Posebnost te podzemne crkve je, dakle, u tome što je ona u relativno maloj oporbi prema hijerarhijskoj Crkvi, premda to još ne znači da je nekontestatorska u svojim bitnim zauzetostima. Zasvjedočeni su rijetki slučajevi priznavanja nekih podzemnih grupa od strane Crkve, što je u drugim zemljama, izuzevši Čile, neviđena stvar; može se biti članom podzemne crkve a da se istodobno ne mora postati neprijateljem službene Crkve. Inače, ta je crkva rasprostranjena u područjima kourbanizacije i u velikim industrijskim središtima, a njezini su članovi najviše studenti i intelektualci raznih provenijencija. Već u 1967. godini postojalo je više stotina takvih zajednica, posebno u San Franciscu, Los Angelesu, San Diegu, Chicagu, Washingtonu, New Jerseyu, Bostonu, New Yorku i drugim mjestima, pa danas u Sjedinjenim Američkim Državama nema biskupije u kojoj se nije pojavila barem jedna ili više zajednica te crkve.

U drugim zemljama Amerike jednako su nikle podzemne crkve. Ima ih svuda po kontinentu, ali najviše u Čileu, Braziliji i Kolumbiji. Sigurno, njihova će vjerska i svjetovna usmjerenost biti nešto drugačija od one u crkvama razvijenijih zemalja, ali nikada potpuno suprotna sadržaju vjerskog podzemlja. I pokret lijevih katolika u Latinskoj Americi je u velikoj mjeri prizeman, premda su njegovi odnosi sa službenom Crkvom manje polemični. Najbolje su istražene spontane grupe u Čileu koje su javnosti poznate po okupaciji katedrale u Santiagu. Podaci pokazuju da je čileanska podzemna crkva najslobodnija u svojem djelovanju. Iako u ovoj zemlji ima manji broj crkvenih grupa i novijeg su vremena, njihova je tipologija raznovrsnija i bogatija od one u Sjedinjenim Američkim Državama. Zanimljivo je da u Čileu postoje spontane grupe koje su sastavljene isključivo od radnika. Tako je u biskupiji Temuco otkrivena jedna potpuno autohtona crkvena zajednica, radničkog sastava, široko autonomna u odnosu na župu i skoro sva u vlasti laika. Veći je broj tih grupa — kao i onih što se hrabro upuštaju u liturgijske eksperimente — dobio od nadležnih biskupa dopuštenje i pristanak za svoju aktivnost, što znači da ono što bi u drugim zemljama bilo brzo proglašeno podzemnom crkvom, ovdje širokogrudno dobija *imprimatur* crkvenih vlasti kao normalno traženje novih izraza vjerskog života. Takva situacija je bila aktualna u 1967. godini², dok danas više prevladava tendencija izjednačavanja sadržaja podzemne crkve, što dovodi do iščeznuća mnogih originalnosti te crkve.

Podzemna crkva u Evropi nešto se razlikuje od one u Sjedinjenim Američkim Državama: više je u sukobu s institucionalnom Crkvom, manje je direktno politički angažirana i bliža je spontanostima starijih religijskih zajednica. U evropskom prostoru Italija je postala zanimljiv primjer širenja podzemne crkve u moćnom ozračju eklezijalnih institucija, pa se o njoj u zadnje vrijeme mnogo piše³. Neki misle da su spontane grupe u Italiji nastale prije 1965. godine, dakle u doba kad se od Katoličke akcije, katoličkih političkih stranaka i katoličkih sindikata odvajaju

² Rocco Caporale, *Il travaglio della nascita di una nuova chiesa* u zborniku *Le due Chiese*, Milano, 1969, str. 154.

³ Arnaldo Nesti, *Comunità di base e Chiesa istituzionale in Italia*, IDOC, 8, 1970, str. 34—47.

ju nezadovoljne skupine, stvarajući tako prve neobvezne grupe kasnije podzemne crkve. Međutim, tu je crkvu svjetska javnost upoznala tek po bučnim skandalima i eklezijalnim pučevima. Spominje se osvajanje katedrale u Parmi, kontestacije u Isolottu i Vingoneu, događaji u Trentu, demisija svećenika i svađa katoličkih laika s biskupom Lecce, pojava spontanih grupa u Bologni, Palermu, Milanu, Firenzi, Bolzanu i Rimu⁴. Te grupe su obično vrlo male po veličini, premda u nekim zbivanjima znaju doseći po više stotina članova, kao u slučaju Vandalino⁵. List *La Stampa* iz 1968. godine piše da ih u Italiji ima petstotina, s oko 20000 pristalica, što je sigurno pretjerano. Najbrojniji su u lijevičarskim provincijama Emiliji i Toscani, a najekstremnija grupa ima sjedište u Riminiju. U Italiji ih različito zovu: »spontane grupe nove lijevice« (*gruppi spontanei della nuova sinistra*), »katolici nesuglasja« (*cattolici del dissenso*) i »katolici disidenti« (*cattolici disidenti*). U domovini katolicizma kontestatorske grupe uzimaju lik izabranih manjina, jer su obično slabo povezane sa službenom kulturom i političkim zbivanjima u zemlji. Prije nego što se pokušaju suprotstaviti eklezijalnim strukturama, one moraju izbjeći utjecaju jedne politički moćne i dobro organizirane nacionalne Crkve i nacionalne politike, koja je poznata po svojim tradicionalnim i auktoritativnim pogledima⁶. Stoga je ova kontestatorska crkva ne samo podzemna u službenoj Crkvi, nego je još više podzemna u društvu i u državi.

U Francuskoj⁷ je situacija zamršena i nepregledna, jer nigdje kao ovdje ne postoji veća raznolikost crkvenih grupa i zajednica, posebno posljednjih godina. Te grupe su više temeljne i spontane, a manje podzemne u američkom smislu. Razlog tome je u dugoj tradiciji malih i autonomnih grupa u Francuskoj, koje se spominju još prije Koncila. Razlučene od crkvenih institucija i orijentirane prema socijalnom angažmanu i političkom dijalogu, poznate su već od ranije grupe oko *Témoignage Chrétien* i *Les équipes de réflexion*, kao i skupine oko *Vie Nouvelle*, koje su dosegle najveći stupanj izvancrkvene institucionalizacije. Prostorno je ova crkva široko razgranata: Pariz, Toulouse, Lyon, Grenoble, Lille i drugi gradovi. Za sociologa je zanimljivo otkriće da je Francuska jedina zemlja gdje su podzemne grupe uspjele stvoriti barem neku mrežu međusobnih komunikacija i suradnje. Zato se danas sve više spominje *Concentration* i definira kao »jedna neformalna i pluralistička konfederacija temeljnih grupa«.⁸ U 1968. godini osniva se grupa *Care* s jakim antieklezijalnim naglaskom, kao i skupine *Lien*, dok je za razvoj podzemne crkve značajan nacionalni susret u Bourgesu, organiziran 1970. godine od grupe oko *Témoignage Chrétien*, danas sigurno najmoćnije za-

⁴ Arnaldo Nesti, *Una chiesa sotterranea in Italia?* u zborniku *Le due Chiese*, Milano, 1969, str. 171—190.

⁵ Mario Cuminetti, *Scontro tra due ecclesiologie diverse: il Vandalino*, IDOC, 1, 1971, str. 21—35.

⁶ Giorgio Pecorini, *I gruppi spontanei in Italia, Dissenso religioso e dissenso politico* u zborniku *L'inquietudine religiosa*, Milano, 1969, str. 127.

⁷ Georges Casalis, *L'Église des petites communautés*, »Parole et Mission«, 47, 1969, str. 633—647.

⁸ Guy Gureaux, *Il marasma della Chiesa in Francia*, IDOC, 5, 1971, str. 21.

jednice. U Njemačkoj⁹ je podzemna crkva slabije uspjela, jer je bila prisiljena ići sporednim putovima. Suočena s vrlo stabiliziranim strukturama moćne Crkve, ona je doživjela sudbinu podzemne crkve u Italiji, gdje se spontane i temeljne grupe mogu realizirati jedino kao opozicija i opasnost hijerarhijskoj Crkvi. Stoga pokret podzemne crkve u Njemačkoj implicira jaku političku notu, jer se tamo emancipacija od Crkve može izvršiti samo u otvorenoj oporbi prema postojećoj političkoj i crkvenoj vlasti, što znači da će taj pokret biti više politički, a manje religiozno određen.

U sve zemlje starog kontinenta ušuljala se također podzemna crkva: od Skandinavije¹⁰ do tradicionalne Španjolske. U Nizozemskoj je poznata grupa *Shalom* koja svojim radikalnim ekumenizmom i odbacivanjem dosadašnjih načela i metoda u međucrkvjenim odnosima vrlo sliči zajednici *Emmaus House* iz East Harlema u New Yorku. I druge zemlje imaju svoju podzemnu crkvu, često skrivenu i nepoznatu, ali uvijek spremnu na prosvjed i osporavanje. Međutim, čest će biti slučaj da tamo gdje te crkve uopće nema, izbiju tipično podzemna reagiranja, posebno u kriznim i kritičnim trenucima, koja do kraja ne oblikuju pokret podzemne crkve, ali ga nagovještaju. Tu hibridnu crtu imaju neki slučajevi u nas (Hercegovina i Zadar).

Premda o podzemnoj crkvi dosta čitamo i doznajemo, pa smo danas u stanju čak rekonstruirati njezin vremenski i prostorni kontinuitet, ozbiljnih socioloških analiza očito nedostaje. Naše je znanje o tome deskriptivno, reportersko i novinarsko, a ne sociološko i znanstveno. Empirijska verifikacija je u samom začetku, bez vidljivih rezultata, pojedinačna i nepovezana. Možda je podzemna crkva radi svoje stalne promjenljivosti i fluidnosti neprikladan objekt za sistematsko istraživanje, ali će biti prije istina da smo iz prevelike želje za senzacijama lako odustali od dubljeg uvida. Čini se da je samo Caporale¹¹ čistom sociološkom metodom i znanstvenim aparatom istraživao fenomen podzemne crkve. Na žalost, njegova su ispitivanja iz 1967. godine, dakle iz vremena kad je pokret spontanih i osnovnih grupa tek nastajao. Bez obzira na to, sama uporaba sociološkog kriterija znači obrat, jer se njegovim uvođenjem mijenja optika gledanja na fenomen podzemne crkve. Prema sociološkom pristupu i spontane grupe konzervativnog opredjeljenja spadaju u tu crkvu, premda se teološkim kriterijem od nje potpuno razlikuju. U Čileu ima jedna grupa mladih studenata i intelektualaca ultra konzervativnih nazora: oni daju prednost predkoncilskoj liturgiji, upotrebljavaju u bogoslužju latinski jezik, veličaju središnji auktoritet, studiraju srednjovjekovni tomizam. Postojanje takvih zajednica zasljeđeno je u drugim zemljama. Njih ujedinjuju s progresističkim grupama upravo strukturalne sličnosti, kao što su minimalna organizacija, isključenje skupina s privilegiranim statusom, autonomija u odnosu na lokalnu hijerarhiju, dok ih odvajaju razlike u liturgijskom izrazu i drža-

⁹ Rudolf Reitz, *La Chiesa sotterranea in Germania occidentale*, IDOC, 7, 1970, str. 37—46.

¹⁰ Pierre Deloos, *Chiesa e società secolarizzata nell'esperienza scandinava*, IDOC, 9, 1970, str. 42—48.

¹¹ Rocco Caporale, *Underground and Group Churches*, Boston, 1968.

nje prema promjenama u Crkvi. Sa sociološke točke gledišta njihova je strukturalna sličnost značajnija od njihove ideološke divergencije. Konzervativne i progresističke grupe u stvari pretstavljaju istu stvar: one su prvi stadij procesa politizacije laika unutar Crkve.

Uza sva protuslovlja između oskudnih socioloških zaključaka i obilja vijesti iz crkvenog podzemlja, moguće je danas sistematizirati neke od neizbježnih tema podzemne crkve, što mi ovdje u novom izboru predlažemo.

Kontestacija podzemne crkve

Tko bolje pozna sadržaj učenja podzemne crkve i njezinu djelatnost, taj će sigurno odmah zapaziti da su bitne odrednice te crkve okrenute prema dvostrukom cilju: jedna ide prema službenoj Crkvi, a druga prema svijetu. Ta dva jasno razlučena dijela mogu se pronaći u svakoj sponznoj grupi, što zapravo tvori sadržajni minimum jedne crkvene zajednice: ona mora zauzeti neko stajalište prema Crkvi i neko stajalište prema svijetu. Spomenuta podjela je temeljna, jer se svaki događaj u podzemnoj crkvi može kvalificirati prema jednom ili drugom stajalištu, zavisno od usmjerenja crkvene zajednice. Nas ovdje zanima upravo taj prvi odnos — odnos prema Crkvi.

Uzevši u obzir tu podjelu, odnos podzemne crkve prema službenoj Crkvi najprije se iskazuje kao neka kontestacija. Mnogi čak samu podzemnu crkvu određuju kontestacijom, što je pogrešno, jer je kontestacija vremenski nastala prije od podzemne crkve. Tragova religiozne kontestacije ima u prostorima modernog kršćanstva mnogo i nisu svi vezani za fenomen podzemlja¹², ali se osporavanje danas ipak uzima kao eminentna značajka te crkve.

Spontane grupe ne osporavaju sve u službenoj Crkvi, ali s mnogo toga u njoj nisu zadovoljne. Njihova se kritika prvenstveno odnosi na institucije koje smatraju najvećim zlom u Crkvi, bolešću gorom od smrti religije. Institucionalizam je zahvatio Crkvu od vrha do dna, od kurije do župe, a znači hijerarhiju i vlast, dakle tipično zemaljske idole. Podzemna crkva vidi u pretjeranostima crkvene birokracije i u sitničavoj kontroli svake inovacije glavni uzrok neuspjeha kršćanstva, jer obrana struktura i moći koje iz njih proizlaze nemaju ništa zajedničko s religijom. Stoga članovi podzemne crkve tvrde da je upravo službena Crkva postala danas prostor čistog otuđenja, a vjernici u njoj predmet manipulacije savršenih mehanizama eklezijalne tehnokracije. Odatle onda njihov zahtjev za potpunom eliminacijom duha autoritarizma iz Crkve. Dapače, pobornici podzemne crkve javno pišu da »ne samo riječi i misli mogu biti heretične, nego to mogu jednako biti i strukture, jer se one temelje na takvim pretpostavkama koje tijekom vremena i s promjenama u vremenu nužno padaju u anahronizam i shizmu«.¹³ Pre-

¹² Carlo Falconi, *La contestazione nella Chiesa*, Milano, 1969, str. 497; Émile Pin, *La contestazione*, *Concilium*, 8, 1971, str. 22—33; H. Brouston, *Comunità contestatarie e istituzione ecclesiastica*, IDOC, 2, 1971, str. 20—22.

¹³ Layton P. Zimmer, *La gente della Chiesa sotterranea* u zborniku *La Chiesa sotterranea*, Milano, 1968, str. 32.

ma još ekstremnijem stajalištu, crkvene strukture su uvijek negativne, to nekako pripada njihovoj naravi; strukture umrtvljuju i ponižavaju, nadziru i otuđuju. Zato u Crkvi više nema profetizma i svjedočanstva, karizme i svetosti, ali ima mnogo institucija, organizacija, juridizma, formalizma, kompromisa, anonimnosti i sakralnih sedimentacija. Uostalom, ako se strukture ne mogu posve izbjeći, one se mogu barem u broju i moći reducirati, što, međutim, nije praksa u Crkvi. U tom kontekstu spontane grupe ustaju protiv mehaničke poslušnosti, koja ne mora u svim situacijama biti krepost. Još više, podzemna crkva optužuje službenu Crkvu da paktira s natražnim režimima, da brani kapitalizam i da služi egoizmu bijele civilizacije. Umjesto da bude siromašna i ponizna kao nekada, suvremena je Crkva svojim bogatstvom postala sablazan siromašnima. Ako ikada onda danas svijet treba jedno hrabro i dosljedno svjedočanstvo siromaštva i skromnosti, a to svjedočanstvo Crkva više ne daje. U otuđenom svijetu, gdje novac postaje najveće božanstvo, kršćani bi morali biti ne samo za siromahe nego i sa siromasima. Povezujući se sa strukturama bogatstva i moći, Crkva je izazvala veliko nezadovoljstvo u podzemlju, što je bilo za očekivati s obzirom na izrazito lijevu orijentaciju spontanih zajednica i grupa. Sve to pokazuje što podzemna crkva osporava u Crkvi, odnosno u čemu se zapravo sastoji njezina kontestacija. Motivi nisu novi, ali je usmjerenost na neke od njih očito specifična za naše doba.

Pokušali smo odgovoriti na prvo pitanje: Što kontestira podzemna crkva u Crkvi? — Sada dolazimo na drugo pitanje: Kako kontestira podzemna crkva u Crkvi? Odgovor na to neće biti jednostavan, jer su oblici osporavanja višestruki i nepredvidljivi, zavise, naime, od zbiljskih situacija i povijesnih prilika. Katkada će to biti obična provokacija i mali izazov, a katkada opet organizirani sukob i trajno suprotstavljanje. U svakom slučaju teže će situacije sigurno prouzročiti bolnije i opasnije sukobe. U vrijeme održavanja službenih crkvenih skupština, spontane grupe će organizirati svoje »anti-skupštine«. Tako je u Njemačkoj nastala »izvan-sinodalna opozicija« (*Aussersynodale Oppositionen*), kao pokret suprotstavljanja Sinodi, i »kritička crkva« (*Kritische Kirche*), kao pokret agitacije protiv lokalnih sinoda i biskupskih konferencija. U kritičnijim okolnostima, članovi podzemne crkve ulaze u hramove i prekidaju bogoslužja, okupiraju katedrale i prisvajaju župe, napuštaju bučno bogoslovlje i sveučilišta, dopisuju se javno s visokim crkvenim dostojanstvenicima, otkazuju poslušnost poglavarima, štrajkuju, organiziraju proteste i skandaliziraju, manifestiraju i kontestiraju. Takvoj crkvi pripadaju i oni koji ne prihvaćaju upute Rima, kidaju s kanonskim obvezama i svećeničkom poslušnošću. McBrien¹⁴ upozorava da ima sve veći broj mladih koji smatraju da redovito pribivanje nedjeljnoj misi nije nužno za očitovanje kršćanske vjere, naprotiv da je tek odbijanje prisustvovanja pravi čin nekonformizma, koji uključuje odbacivanje poslušnosti i legalizma. Treba pretpostaviti da će podzemna crkva upotrebljavati sve radikalnija sredstva u svojem prosvjedu protiv službene Crkve, ne poštujući pri tome vlastite moralne principe i birajući posve

¹⁴ Richard McBrien, *La Chiesa sotterranea negli Stati Uniti*, *Concilium*, 9, 1969, str. 128.

zemaljske metode. Za podzemlje je iluzorno služiti se uvjeravanjem i razlozima, dok nadzemlje ima svu vlast i bogatstvo.

Uz već spomenutu direktnu kontestaciju, sama pojava javnog života spontanih grupa značila je neku vrstu indirektnog osporavanja. Zacijelo, život podzemlja je takav da sam po sebi predstavlja izazov službenim eklezijalnim strukturama. Taj život želi biti jednostavan, provi-zoran, spontan, opći, slobodan, otvoren, naravan, stvaralački — što, dakako, više zvuči kao kritika Crkve nego kao stvarnost podzemlja. Članovi spontanih zajednica traže demokratizaciju i sudjelovanje svih u životu grupe, što upravo nadostaje župnim strukturama, ali to još nije prisutno ni u životu podzemlja. No ta opozicija ide dalje. Podzemna crkva sakuplja sve one vjernike koji ne prihvaćaju tradicionalne norme religiozne prakse i morala, kao i one koji odbacuju poziciju središnje crkvene vlasti u pitanjima regulacije poroda i u drugim spornim točkama vjerskog učenja. Nezadovoljenici i odbačeni Crkve postaju prva vojska podzemlja, što je samo po sebi akt čiste kontestacije. Da bi još više izazivale, spontane grupe uzimaju u svoje redove bivše svećenike i rastavljene laike, uvodeći posve novi poredak u životu crkvene zajednice. Izabran od članova zajednice, svećenik podzemne crkve je u svemu jednak njima, povremeno zauzet bogoslužjem, on često ima dopunsko zanimanje, što znači da radi kao svi ostali, dok se, naravno, odijeva kao drugi članovi i stanuje u istim kućama kao oni, dijeleći u svemu njihove navike i sudbinu, pa mu je i celibat neobvezan. Takva zajednica bit će u svemu suprotnost župskoj zajednici, što je u stvari više od obične asocijacije protuslovlja. To je izazov službenoj Crkvi i poziv na promjenu njezinih bitnih struktura.

Odnos svake od tih zajednica prema službenoj Crkvi neće biti jednak. Neke grupe podzemne crkve održavat će dobre i potpune veze sa zakonitom crkvenom vlašću, neke će s njom biti u otvorenom ili prikrivenom sukobu, dok će neke pak potpuno prekinuti s crkvenim institucijama. Stupanj odnosa povezanosti s Crkvom zavisi će od mjesnih prilika. Dakako, najveći je broj onih zajednica koje kontestiraju službenu Crkvu, ali s njom ne raskidaju. To je stajalište gotovo redovito. Premda su, dakle, kršćani podzemne crkve često vrlo oštri kritičari običaja i navika nadzemne Crkve, u većem broju slučajeva oni ne žele prekinuti sve veze s njom. Vjeruju u Božji narod i hrane se nadom da njihov rad može biti ostvaren unutar jedne šire zajednice kršćana. Ako napuštaju mnoge upute i preporuke eklezijalnih institucija, nastavljaju ipak proklamirati svoju vjeru i svoju pripadnost Božjem narodu.⁴⁵ Podzemna crkva nema namjere zamijeniti institucionalnu Crkvu, a još manje ima želju stvoriti jednu novu Crkvu. To se dokazuje otkrićem da ova crkva uopće ne predviđa posvećenje svećenika u vlastitom obredu, dapače ni na neformalni način. Članovi klera, iako još i pripadnici pokreta podzemlja, ostaju sinovi svojih Crkava. Spontane grupe nisu separacija, nego opozicija unutar crkvenih institucija. Stoga, misli Boyd,

⁴⁵ Theodore M. Steeman, *The Underground Church, The Forms and Dynamics of Change in contemporary Catholicism* u zborniku *The Religious Situation*, Boston, 1969, str. 713—748.

podzemna crkva mora biti viđena kao jedna suvremena i radikalna ekstenzija svega onoga što se, u pomanjkanju boljeg izraza, naziva kršćanskom obnovom.¹⁶ To postulira obnavljanje Crkve, a ne njezinu destrukciju. Druga je opet stvar koliko to osporavanje može poslužiti preobražaju, a koliko je ono zapreka približavanju i smetnja sporazumu. Neprilike dolaze od vrlo različitih gledišta crkvenih organa, koji nemaju određeno i čvrsto juridičko i doktrinarno stajalište o podzemnoj crkvi. Neki biskupi osuđuju rizike podzemlja, neki ih podržavaju i hvale. Tako je pastoralno vijeće u biskupiji Trento zauzelo povoljnu poziciju prema spontanim grupama, biskup Paul Moore iz Washingtona, pisac knjige *The Church Reclaims the City*, podržava ih i preporučuje, ali zato drugi biskupi u Italiji i Sjedinjenim Američkim Državama o njima loše govore, niječu ih i osuđuju. Neće, međutim, sva krivnja biti u toj neodređenosti službene Crkve, nego također u različitom intenzitetu kontestacije pojedinih zajednica podzemne crkve. Neke od njih će pokušati sačuvati mogućnost sporazumijevanja i zajedničkog života sa službenom Crkvom, dok će druge tek u raskidu i odbijanju svakog kompromisa vidjeti vlastiti uspjeh i potvrdu upornosti podzemlja. Razumljivo je onda što službena Crkva mora zauzimati različita disciplinska i pastoralna stajališta, zavisno od zamaha provokacije tih zajednica. Znači, razlozi nesporazuma su na pola puta između eklezijalne neodređenosti i podzemne nesnošljivosti. Jasno, to je sociološka ocjena, a ne teološka primjedba.

Unatoč izraženoj želji i volji da ostane u krugu same Crkve, podzemna crkva je svojim učestalim osporavanjem i javnom opozicijom izdubla toliki procijep između vlastita radikalizma i opreznosti službene Crkve da su nade u mogućnost zbližavanja i zajedništva postale praktički gotovo nikakve. Sukob je otvoren i težak, posljedice dugotrajne i bolne. Mogu se priželjkivati njihovi pregovori, ali je negativni rezultat izvjestan. Ne radi se, naime, samo o dopuštanju eksperimentiranja i o prijetnji tradicionalnom dostojanstvu Crkve, nego o oprečnim tezama i potpuno različitim eklezijologijama. Prije spomenuti Zimmer kompilirao je listu temeljnih pojmova u jednoj i drugoj crkvi:

Institucionalna Crkva

ujediniti
 službenost
 suglasnost
 pouzdanje
 bijeg
 generalizacija
 diskusija
 selekcionirana komunikacija
 gledanje prema gore

Podzemna crkva

razdvojiti
 tajnost
 konflikt
 sumnja
 borba
 posebnost
 akcija
 potpuna komunikacija
 gledanje prema dolje

¹⁶ Malcolm Boyd, *Ecclesia Christi* u zborniku *La Chiesa sotterranea*, Milano, 1968, str. 17; Robert Grossmann, *Il cristiano invisibile* u zborniku *La Chiesa sotterranea*, Milano, 1968, str. 166; Rocco Caporale, *L'associazione per un ministero libero*, IDOC, 16, 1970, str 83—94.

Ipak, protivno Zimmeru, čini nam se da ovi pojmovi nisu toliko teološke definicije, koliko načini djelovanja. Stoga, u sažetku, treba reći da kontestacija podzemne crkve nije toliko u njezinu sadržaju, koliko u načinu njezina izvršavanja. U toj točki skupljena je sva novost i originalnost podzemlja. Objekcije koje spontane grupe upućuju institucionalnoj Crkvi nisu nepoznate, znamo ih od Erazma do Kierkegaarda i Camusa, ali još nismo upoznali pokret koji bi upotrebljavao tako radikalna sredstva u prosvjedu protiv službene Crkve i istodobno želio ostati neodvojivi dio te Crkve kao što je to upravo pokret podzemne crkve.

Liturgija podzemne crkve

Intimni život svake Crkve sadržan je u njezinoj liturgiji. Po tome se Crkve između sebe razlikuju, po tome one sebe konstituiraju. Stoga neće biti sporedno naše drugo pitanje: Kakvu liturgiju ima podzemna crkva? Nema sumnje, bogoslužje podzemnih grupa nastalo je kao rezultat kritike nedostataka tradicionalnog bogoslužja, što znači da se pojavom podzemne liturgije kontestacija i nastavlja i proširuje. Tako, recimo, spontane grupe optužuju službenu Crkvu da je svojim institucionalizmom i rubricističkim mentalitetom zatomila vitalno jezgro liturgijskog života, zatvarajući sve putove i prilaze obrednoj spontanosti i ritualnom stvaralaštvu. Prema toj kritici, Crkva je predugo inzistirala na srednjovjekovnom ceremonijalu i baroknim kretnjama, da bi sada mogla oduševiti suvremenike i privući pažnju čovjeka tehnološke civilizacije. Legalizam i dosada stare liturgije dolaze od izvanjske strogo propisane vizije rituala, koja danas postaje čisti anahronizam ili poprima izgled povijesnog teatra. Podržava se jedna liturgija bez kreativnog ozračja, bez entuzijazma, mehanička i ukočena, birokratizirana i jedva kršćanska, pa su izgledi za njezino trajanje u vremenu vrlo mali. Stoga nije čudo da je Koncil započeo proces prilagodbe upravo obnovom liturgije, koja je od svih eklezijalnih realnosti bila zapala u najdublju krizu i u najveći formalizam. U postkoncilskom razdoblju sakralni se ritualizam reducirao u korist novih oblika i vrednota spontanosti, zajedničkog sudjelovanja u obrednom slavlju, autentičnosti i provizornosti. No, podzemna crkva se nije zadovoljila tim napretkom, smatrajući da liturgijske promjene nisu dovoljno radikalne i revolucionarne, kako ih je ona u početku očekivala i priželjkivala. Dakle, neformalna liturgija podzemlja stvara se od sadržaja kritike formalne liturgije nadzemlja.

Osim spomenutog odnosa prema službenoj liturgiji, podzemna liturgija ima također neki određen sadržaj u sebi. Taj odnos se, naime, ne iskazuje samo kao čisto protuslovlje tradicionalnom ritualu, nego u sebi nosi neko pozitivno određenje, što zapravo tvori liturgijski život podzemlja. To određenje je konzistentno, jer odgovara široj zamisli podzemne ekleziologije.

Podzemna crkva radikalno transformira liturgiju. U prvom planu je osobna ekspresija i komunikacija, zajedništvo i sloboda u izboru rituala. Za mnoge podzemna crkva i ne znači ništa drugo nego tu skrajnju emancipaciju liturgije, koja se u tajnosti izvršava i u osporavanju inspi-

rira. Oblici novih obreda su mnogobrojni, jer postoji velika elastičnost u redu i redosljedu rituala, izboru liturgijskih čitanja, načinu euharistijske gozbe, statusu celebranta. Teoretski bi moglo biti toliko vrsti liturgija koliko ima podzemnih zajednica. Misa ima značenje aktivnosti i komunitarnog susreta s religioznim finalitetom. U posljednje su se vrijeme razvili razni tipovi misa, dok se pred desetak godina taj pluralizam jedva mogao zamisliti. Dapače, danas već govorimo o »podzemnoj misi«, koja se obično održava u privatnoj kući, u prisustvu sabranih vjernika, redovito od 15 do 40; svećenik je bez crkvenog ruha, presjeda zajednici vjernika i razgovara s njima o raznim problemima, a u celebraciji upotrebljava obične i svakidašnje riječi. Sudionici službe pričešćuju jedan drugoga i pjevaju s velikom gorljivošću razne himne, često pučkog porijekla. Na ulazu se svi između sebe pozdravljaju stiskom ruke i zagrljajem, što se opet ponavlja prilikom izlaska iz kuće. Razgovor se nastavlja u obližnjem restoranu, u jednoj nekonvencionalnoj atmosferi, obilježen duhom spontanosti i naravnim reakcijama.¹⁷ U nekim će slučajevima liturgijski eksperimenti biti još ekstravagantniji, a u nekim opet bliži službenim crkvenim obrascima.

Ima još nešto. Liturgija podzemne crkve želi biti aktualna i okrenuta problemima ovoga svijeta. Zbiljsko svetkovanje mora biti svetkovanje današnje zajednice, mora se zanimati za suvremenog čovjeka. Rat u Vijetnamu, glad u trećem svijetu, brutalnost policije, rasizam, moć novca i svi ostali gorući problemi današnjice moraju naći svoje mjesto u prostoru podzemne liturgije. Svetkovanje se događa u određenom prostoru i određenom vremenu, pa ovaj svijet, ovaj narod, ovaj grad, ova zajednica postaju moj jedini prostor, jer drugoga nemam. Stoga se suvremeni politički problemi počinju shvaćati kao integralni dijelovi podzemnog kulta i rituala. Dovoljno je pročitati neke molitve spontanih grupa da se osvjedočimo u kojoj je mjeri njihov sadržaj politički i društveno angažiran, premda se koji put čini kako sve to ima malo izgleda da bude politički ozbiljno shvaćeno i djelatno uspješno. U svakom slučaju, ta liturgija je ovozemaljska i svakidašnja, s vrlo malom primjesom magičkih sastojaka u sebi. Pjesme, jezik, kretnje, kruh, vino — sve je to uzeto iz običnog života podzemljara. Isti komad kruha koji oni vide svaki dan na svojem stolu, isti je onaj koji će primiti u euharistijskoj gozbi, dok će boca vina, koju upotrebljavaju u obitelji, postati znak krvi u tom istom slavlju. Tekstovi obreda se rađaju iz zajednice, pa su odbljesak zbiljske situacije i konkretnog života članova grupe. Euharistija se često dijeli u samom obiteljskom krugu, dakle u onom istom intimnom društvu gdje se zajednički gleda televizija i razgovara s djecom. Kad se to slavlje održava u većim zajednicama, liturgija zadržava mnoga svojstva iz obiteljskog života. Obred se u pravilu sastoji od izabраниh dijelova moderne muzike, kao onaj *We can work it out* od Beatlesa, od izvadaka iz Biblije i moderne literature, kao onaj *Fire and ice* od Roberta Frosta, od plesa u ritmu jazza, od folka i rocka, od vizuelnih impresija i plastičnog pop-arta. Nakon toga slijede razgovori, molitve sastavljene od same zajednice, svetkovanje zadnje večere s pri-

¹⁷ William Osborne, *L'esplosione ecclesiale e la ricerca di nuove sintesi di vita religiosa* u zborniku *Le Due Chiese*, Milano, 1969, str. 74 i 75.

premljenim ili improviziranim kanonom, poljubac mira, pričest s kva-
snim kruhom i običnim vinom i, na kraju, zaključna himna. Dakako,
negdje će ova sloboda liturgije prijeći u anarhiju i psihodeličnu seansu,
politički klub i sastanak narkomana, ali je to samo mogućnost izopa-
čenja, a ne nužnost razvoja. Ono što je stalno u podzemnoj liturgiji jest
njezina otvorenost eksperimentu i okrenutost svijetu. Euharistijsko sla-
vlje — kao sociološka činjenica intezivnog zajedništva, a ne kao teolo-
ška istina pretvorbe — za mnoge postaje snažno iskustvo religiozne
zbilje i izvor snage u teškoćama modernog vremena. S tog vidika litur-
gija podzemne crkve znači kritiku i osporavanje službene liturgije, ali
također poticaj za bitno razmišljanje i prilika za reviziju vlastitog života.
Crkvena liturgija može postati zemaljska istina, a da zbog toga ne pre-
stane biti božanska stvarnost. Ne donese li konkretnu ljubav i istinsku
solidarnost, precizni sustav obreda u službenoj Crkvi neće imati većeg
odjeka u duši suvremenog čovjeka, iako je samo tom čovjeku namije-
njen. Ako znak više ne govori, onda će manja odgovornost za njegovu
nerazumljivost pasti na one koji slušaju, nego na one koji govor litur-
gijskog znakovlja uspostavljaju.

Kako je naša metoda opisna, ne aksiološka, suvišno je očekivati da o litur-
giji podzemne crkve izrekne meritorn teološki sud. To ovdje ne spa-
da. Ono što je na sociološkoj razini važno nije stupanj odstupanja od
doktrine, nego pravac slobodnog artikuliranja naravne religioznosti u
jezgrama modernosti. U slučaju sekta ta se artikulacija izvršava u izvan-
crkvenim prostorima, a u slučaju podzemne crkve u crkvenim prostori-
ma. Razlika između ta dva prostora bit će uočljiva, jer liturgija pod-
zemne crkve živi u prisustvu službene liturgije, dok je liturgija sekte
lišena tog prisustva. To osjetno modificira spontanost prvobitne tenden-
cije naravne religioznosti, koja se u podzemnoj crkvi, protivno od sekte,
kreće u stalnom i izazivačkom susretu s objavljenom religijom i njezi-
nim povijesnim strukturama.

Postekumenizam podzemne crkve

Dosadašnji opis spontanih grupa ovlašćuje nas da zaključimo da pod-
zemna crkva ima svoju rudimentarnu ekleziologiju, zacijelo nedovoljno
diferenciranu od službene ekleziologije, ali ipak dosta prepoznatljivu
u sebi. Ta ekleziologija shvaća Crkvu na jedan mnogo širi i neobveza-
niji način nego što to čini službeno teološko učenje. Pripadnici crkve-
nog podzemlja naglašuju da je Krist umro za sve ljude, a ne samo za
kršćane, da je uspostavio kraljevstvo Božje, a ne institucionalnu Crkvu.
Međutim, put do tog ideala je naporan, jer su rascijepi povijesnog
kršćanstva duboki i teško zalježivi. Mi još uvijek grčamo u nejedinstvu
kršćana i vjernika, a kamoli da bi dostigli jedinstvo svih ljudi.

Stoga prvi stupanj jedinstva mora biti označen upravo pokušajem sje-
dinjenja svih kršćana. To je ekumenizam podzemne crkve. On je toliko
radikalno da prihvaća zajedničku pričest svih onih koje ekumenizam
institucionalne Crkve odbija: protestanata, pravoslavnih i anglikanaca
iste orijentacije. Podzemni ekumenizam je u opoziciji prema institucio-
nalnom ekumenizmu, pa mu predbacuje promašaj, jer se ovaj drugi is-
crpljuje u radu službenih odjeljenja za ekumenizam i u zajedničkim mo-

litvenim sastancima, koji se održavaju jedanput godišnje, a ne u stvarnoj želji za jedinstvom. Ipak, kad bi samo u toj opoziciji pokazivale svoj ekumenizam, grupe podzemne crkve ne bi se mnogo razlikovale od nekih angažiranih crkvenih zajednica. Zahtjevi podzemlja idu dalje, mnogo iznad jednog običnog i na crkvenoj liniji radikalnog ekumenizma. Jer, podzemna crkva hoće biti postekumenska, a ne samo ekumenska. Što to znači? Ima više značenja te riječ. Sigurno, postekumenizam naglašava prevladavanje kršćanskog momenta u Crkvi. Grupama podzemne crkve pristupaju: članovi raznih denominacija, sljedbenici raznih religija, nevjernici. Taj krug se osjetno mijenja, ali nije nikada samo kršćanski. Doduše, inspiracija mu može biti kršćanska i ona stvarno to jest, ali mu sastav nije isključivo kršćanski.

To proširenje eklezijalnog prostora preko granica kršćanskog opredjeljenja čini prvu oznaku postekumenizma. Podzemna crkva ne zna za vjersku segregaciju, jer njoj pripadaju mnogi ljudi, nezavisno od njihovog vjerovanja. Međutim, taj univerzalizam nije samo prva oznaka postekumenizma, on je poglaviti sadržaj podzemne ekleziologije. Postekumenizam je isto što i Crkva. Malo čudno, ali podzemna crkva sebe definira s nečim što ona stvarno još nije, nego tek mora postati. Odatle dinamičnost podzemne ekleziologije i njezina otvorenost prema budućnosti. U Filadelfiji ta crkva okuplja vjernike razne provenijencije: katolike, prezbiterijance, sjedinjene, metodiste, kvekere, baptiste, luterane, Židove, ateiste, a grupa *Peace Corps* katolike, protestante i agnostike. U tim skupinama oni nalaze, u jednakoj mjeri, pobudu i prostor za djelovanje, s obzirom da su se odlučili zajednički zaputiti prema jedinstvu, koje se temelji na služenju i svjedočanstvu, a ne na argumentima konverzacije. Vezani zajedničkim iskustvom i djelovanjem, podzemljari se nalaze manje uvjetovani stereotipnim formalizmom, a više uvučeni u zajedničku potrebu refleksije i dijaloga. To zajedništvo ne pita za vjeru, jer pretpostavlja da je zajedništvo vjera. Stoga postekumenizam ne znači ništa drugo nego upravo to ekstatično i djelatno zajedništvo, koje je, prema mišljenju podzemnih grupa, već Crkva.

Tako dolazimo do druge oznake postekumenizma. Ako je djelatno bratstvo bitan temelj jedinstva, onda je ekumenizam svjetovna kategorija. Taj se ekumenizam definira kao pragmatični, sekularni ili liberalni postekumenizam. Kršćani raznih konfesija nalaze se, iznad denominacijskih crta razdvajanja, ujedinjeni u prepoznavanju nužnosti svijeta i u zajedničkom radu na humanizaciji društva. Zato jedinstvo vjernika mora biti rezultat istih interesa za pravdu i istinu, a ne rezultat istih interesa za jedinstvo vjere. U tom smislu pokret podzemne crkve može biti karakteriziran kao socijalan, radije nego kao čisto ekumenski, jer mu cilj nije sjedinjenje crkava, već pomirenje zavađenih i iscjeljenje ranjenih dijelova čovječanstva, svuda gdje je to potrebno. Prva su za uzetost čovjekove potrebe, a ne interesi Crkve. Podzemna crkva ide, dakle, prema jednom sekularnom ekumenizmu, koji oslobađa religiozni prostor od idola i izjednačuje se s oslobođenjem iskorištavanih. »Samo onaj koji glasno ustaje protiv progona Židova može pjevati himne u crkvi«, pisao je Bonhoeffer u nacističkoj Njemačkoj. »Samo onaj koji se potpuno angažira u borbi protiv gladi može primiti pričest«, piše

danas u potrošačkom društvu Albert van den Heuvel.¹⁸ Značajan je u tom pogledu rad članova ekumenske zajednice *Emmaus House* iz East Harlema u New Yorku. Njih službeni ekumenizam toliko ne zanima koliko ih privlači jedan personalniji i sekularniji tip ekumenizma, koji vodi, preko svijeta, u zajedničku akciju. Novi oblici i nove strukture, koje oni pokušavaju razviti, polaze od pretpostavke da je Crkva kao narod jedinstvo i da čovjek mora ići iznad struktura da bi stvorio autentičnu i više ljudsku zajednicu. Ekumenske zajednice *Emmaus House* i *Shalom* iz Nizozemske imaju identične perspektive: one se utemeljuju na interesima sadašnjeg svijeta. Obje grupe proglašuju ekumenske eksperimente iz nedavne crkvene prošlosti za klerikalne kompromise, a sami žele biti crkva u svijetu, a ne institucija neba. Ističući neophodnost služenja u Crkvi i konkretnog djelovanja u društvu, jer su to jedini putovi mira i pravde, oni traže zajedništvo svih ljudi dobre volje, a ne samo jedinstvo vjerskih grupa i Crkava. Da bi se to dostiglo, potrebno je porušiti sve pregrade koje dijele ljude. To ekumenske grupe upravo i rade, pa zajedničkim sastancima pribivaju: kršćani raznih konfesija i marksisti, svećenici i laici, građani i radnici iz predgrađa, jaстреbovi i golubovi. U molitvama, zajedničkoj gozbi, progonima i akciji njihova solidarnost raste iznad svih ideoloških i vjerskih razlika.¹⁹

Naravno, između dviju spomenutih oznaka postekumenizma podzemne crkve — prevladavanje konfesionalnog momenta i sekularizam — postoji uzročna veza. To proizlazi iz slijeda, jer je najprije djelatno zajedništvo bilo izjednačeno s Crkvom, a onda je ta djelatnost označena kao zemaljska. Ako se između ekleziologije i postekumenizma stavi znak jednakosti, kao što to čini podzemna crkva, teško se može izbjeći pitanju: Ima li još smisla govoriti o religiji u zajedništvu koje je samo postalo religija?

Profetizam podzemne crkve

Po svojim izvanjskim osobitostima pokret podzemne crkve ulazi u povijesne tijekove profetizma. Otvorenost prema budućnosti i kritičnost prema hijerarhijskoj Crkvi učinili su od ovog događaja podzemlja tipičnu tvorevinu sociološkog oblika profetizma. Inače, povijesno gledajući, profetizam se upravo definira: kao isključiva okrenutost prema budućnosti i kao silovit prekid sa svim onim što može izgledati *establishment*.²⁰ U prošlosti je bilo mnogo slučajeva žestokog raskida sa starijim shemama, ali istodobnog uvažavanja ortodoksije. Taj isti model, nešto malo promijenjen, uzima danas podzemna crkva kao svoj vlastiti, asociirajući u mnogih aspekt profetizma i karizmatičnosti.

(Nastavak slijedi)

¹⁸ David Kirk, *La chiesa è avvenimento che rinuncia al privilegio della sicurezza* u zborniku *Le due Chiese*, Milano, 1969, str. 107; George J. Hafner, *La comunità cristiana come esperimento permanente della realtà mondana* u zborniku *Le due Chiese*, Milano, 1969, str. 118.

¹⁹ David Kirk, *Emmaus: iter nella comunità e nella comunicazione* u zborniku *La Chiesa sotterranea*, Milano, 1968, str. 121.

²⁰ José-Maria González-Ruiz, *Démocratie, communauté, autorité dans l'Église*, IDOC, 5, 1969, str. 67—84.